

FETHİYE İLÇESİ ZİLİ DOKUMALARINDAN SARI NAMAZLAĞI

YELLOW PRAYER RUG FETHİYE DISTRICTS' SILI WEAVINGS

Sema ETİKAN¹ Filiz Nurhan ÖLMEZ²

Öz

Doğal güzellikleri, tarihi ve turistik önemiyle dikkati çeken Fethiye aynı zamanda Muğla İlinin el sanatları alanında tanınmış bir ilçesidir. Yörede uğraşılan el sanatları arasında düz dokumacılık başta gelmektedir. Bu çalışmanın amacı, Fethiye yöresinde dokunan sarı namazlağının dokunmasında kullanılan araç - gereçler, başlıca dokuma işlemleri, dokuma tekniği, renk, motif ve desen özelliklerinin mevcut örnekler üzerinden incelenmesidir. Bu amaçla halen zili dokumacılığı yapılan köy ve beldeler belirlenmiştir. Başta Fethiye merkez olmak üzere, Seki beldesi, Kayadibi, Arsa ve Atlıdere köylerinde sarı namazlağının, halen dokunduğu tespit edilmiştir. Sarı namazlağı bu yörelerde hem günlük kullanım için hem de çeyizler için dokunmaktadır. Sarı namazlağı çapraz zili tekniği ile dokunmaktadır. Bu dokumalarda sıklıkla kullanılan renkler, başta sarı ve tonları olmak üzere, kırmızı, mavi, turuncu, yeşil, siyah ve beyazdır. Cingilli, kafes, kurbağacık (elbelinde) ve yoz pıtrak bu dokumada kullanılan motiflerden bazılarıdır.

Anahtar Kelimeler: Düz dokuma, zili, namazlağı, Fethiye, Muğla.

Abstract

Fethiye which taken the attention with its natural beauty, historical and touristic importance is also well-known county of Mugla Province in the field of handicrafts. In the area flat-weaving comes first between affordable handicrafts. The aim of this study is to examine supplies used weaving of yellow prayer rug woven in Fethiye region, mainly weaving processing, weaving techniques, colors, motifs and pattern properties through available examples. For this purpose, villages and towns still made the sili weaving have been identified. It was determined that yellow prayer rug have been still woven including particularly the center of Fethiye, resort of Seki, Kayadibi, Arsa and Atlıdere villages. Yellow prayer rug is woven in this area both for everyday use and for dowry. Yellow prayer rug is woven with the technique of cross sili. Colors often used in these weavings are especially yellow and shades of yellow and red, blue, orange, green, black and white. Cingilli, cage, frog (hands on hips) and yoz pıtrak are some of the motifs used in these weavings.

Key Words: Flat weaving, sili, prayer rug, Fethiye, Muğla.

¹Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Doğu Kampüsü, Merkezi Derslikler, Çünür-Isparta, e-mail: semaetikan@mynet.com

² Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Doğu Kampüsü, Merkezi Derslikler, Çünür-Isparta, e-mail: fnoz@hotmai.com

1. GİRİŞ

Muğla İline bağlı olan Fethiye ilçesi doğa güzellikleri, zenginlikleri, tarihi ve turistik önemiyle dikkati çeken bir yöredir. Yüzölçümü 2686,411 km² olan ilçe Muğla ilinin güneydoğusunda, Teke yarımadasının batı kesiminde, Akdeniz bölgesi ile Ege bölgesini ayıran hattın Akdeniz bölgesi içinde kalan tipik bir kıyı kentidir. Fethiye, doğusunda Antalya'nın Korkuteli, Elmalı ve Kaş ilçeleri, güney ve güneybatısında Eşen Çayı'nın Akdeniz'e döküldüğü Çayağzı ve Akdeniz, batısında Köyceğiz, Kapıdağ Yarımadası ve Dalaman İlçesi, kuzeyinde Burdur'un Gölhisar ve Denizli'nin Çameli İlçeleriyle çevrilidir (Anonim 1983:5917, Anonim 1990a:1702, Anonim 1990b:1242, Anonim 1991:362).

Geçmişte Karya - Likya sınırında bir kıyı kenti olan Fethiye'nin o devrilerdeki ismi Telmessosdur. Bugünkü Fethiye yakınlarında Telmessos'un yıkıntılarına rastlanmıştır. MÖ sırayla Persler, Likyalılar ve Karya'nın egemenliğine giren Telmessos, MÖ 333'de Büyük İskender'in, ardından Selevkos'un üstünlüğünü tanımıştır. MÖ III. Yüzyılın yarısından sonra Mısırlı Lagos Hanedanı'nın, MÖ 188'den sonra Bergama'nın yönetimine girmiş, Bergama Krallığının çöküşüyle bağımsızlığını ilan Telmessos *Kahinler Kenti* olmakla ünlenmiştir. Roma İmparatorluğu'nun işgaline uğramış ve kentin adı bu dönemde "uzak diyar" anlamına gelen Meğri (Makri) ismiyle anılmıştır. 1284'de Menteşeoğulları'nın eline geçen Meğri 1424'de Osmanlı topraklarına katılmıştır. Osmanlı döneminde halk arasında Beş kaza diye anılan Meğri (Makri); 1874 yılında Aydın Vilayeti Menteşe Sancağına bağlı bir kaza olmuştur. Cumhuriyetin kurulmasıyla beraber Muğla İline bağlanan ilçenin ismi 1934 yılında; 1913 de Şam'dan havalanarak bir süre sonra Teberiyeye yakınlarında uçağı düşürülerek şehit olan ilk pilotlarımızdan Fethi Bey'in ismi anısına Fethiye olarak değiştirilmiştir (Anonim 1983:5881, Anonim 1990b:1242).

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt sistemine göre; Fethiye Merkez nüfusu 84.053, İlçeye bağlı 12 Belde ve 72 Köy nüfusu 111.366 olmak üzere toplam 195.419 kişidir. Nüfus yoğunluğu kilometre kareye 72 kişidir (Fethiye Kaymakamlığı kayıtları esas alınmıştır). İlçede tarımsal üretin önemlidir. Köylerde 1980'li yıllarda kilim, zili gibi düz dokumacılık, destar ve ipekli dokumacılık yaygın bir ekonomik uğraş olmuştur. Muğla ilinde XVII. Yüzyılda başlayan

dokumacılık, bakırcılık saraçlık gibi el sanatları, ilin tüm yörelerinde yaygındır. Başlangıçta halkın kendi gereksinimlerini karşılamak üzere uğraştıkları bu el sanatları XIX. Yüz yıldan başlayarak bir geçim kaynağı haline dönüşmüştür (Anonim 1983:5917, 5939). Bu el sanatlarından Fethiye’de düz dokumacılık ve Milas’da halıcılık günümüze kadar gelmiştir.

Namazlağı, *üstünde namaz kılınan kilim, post gibi yaygılardan yapılmış seccade*, olarak tanımlanmaktadır. Yörede halk ağzında namazlaa veya namazlahi olarak anılmaktadır. (Anonim 2009:3237, 3238). Zili sözcüğü, farsça zilü’den gelmekte olup yer kaplaması, tüysüz oda keçesi anlamında kullanılan bir sözcüktür. Küçüğüne zilüçe veya zilice denilmektedir (Oğuz 2004: 340). Fethiye yöresi düz dokumalardan kilim, cicim ve zilileriyle ünlüdür. Fethiye’de zili dokumacılığı ile uğraşılan köy ve beldeler, ana geçim kaynağı tarım ve hayvancılık olan Yörük yerleşimleridir. Zili dokumalardan sarı namazlağı Merkez ilçe, Seki beldesi, Kayadibi, Arsa ve Atlıdere köylerinde dokunmaktadır. Bu çalışmanın amacı Fethiye yöresi zili dokumalarından sarı namazlağının dokunmasında kullanılan araç-gereçler, aşamalı olarak dokuma işlemleri, dokuma tekniği, renk, motif ve desen özelliklerinin mevcut örnekler üzerinden incelenmesi ve Fethiye yöresi düz dokumaları arasındaki yerini almasına katkı sağlanmasıdır. Bu amaçla yörede mevcut sarı namazlağı dokumaları içerisinde desen itibarıyla farklı özellik taşıyan dört örnek incelenmiştir.

2. DOKUMADA KULLANILAN ARAÇ-GEREÇLER

Yörede düz dokumacılıkta kullanılan araçlar; ıstar tezgâh ve kirkittir. Fethiye ilçesinde ahşap dikey tezgâhlar kullanılmakta ve yörede tezgâha *kilim ağacı* adı verilmektedir. Kilim ağacını meydana getiren parçalar; çözümlerin sarıldığı *ok* adı verilen alt ve üst leventler, çözümlerin alt ve üst kısma ayrılmasını sağlayan gücü sopası (gücü demiri), çözümlerin arasına yerleştirilen varan gelen, gücüye sarılan çapraz çözümler tellerinin bir hizada durmasını sağlayan gücü ağacı ve *yan ağaç* ya da *dik ağaç* denilen iki yan ahşap direktir. Bu tezgâhlar sarma tip dokuma tezgâhlarıdır.

Bir diğer araç olan kirkit; dokuma sırasında çözümlerin arasından, dokumanın enine geçirilen atkılarını döverek sıkıştırmaya yarayan demirden yapılmış dişli bir alettir. Fethiye’de

daha çok ahşap olanları kullanılmaktadır. Yörede kirkite *tarak* adı verilmektedir. Bazı dokumacılar kirkite kullanmamakta, desen ipliklerinin sıkıştırılması işlemini el yardımı ile yapmaktadırlar.

Sarı namazlağı dokunmasında kullanılan çözü, atkı ve desen iplikleri yündür. Dokumacılar genellikle ipliklerini hazır boyanmış şekilde satın alarak kullanmakta, bazı dokumacılar ise kendileri boyamaktadırlar. Boyama işlemi kimyasal ve doğal boyalar bir arada kullanılarak yapılmaktadır. Kimyasal boya olarak piyasada hazır olarak satılan ve dokumacılar tarafından *toz* ve *pul* boya adı verilen boyalar, doğal boya olarak ise bitkiler kullanılmaktadır. Dokumalarında kullandıkları renkleri, yıllardır tecrübeleri ile oluşturdukları geleneksel reçeteleri uygulayarak elde etmektedirler.

3. DOKUMA İŞLEMİ

Dokuma işleminin ilk aşaması çözü çözmektir. Yörede çözü ayrı bir yerde çözü, sonradan tezgâha aktarılmaktadır. Çözü çözmeye başlamadan önce, çözü esnasında ihtiyaç duyulacak her türlü araç-gereç çözücünün iş esnasında çözüyü bırakıp ayrılmaması için önceden tezgâhın yanına hazırlanmaktadır. İhtiyaç duyulan bu araç gereçler; yeteri kadar çözü ipliği, şerit metre, kalem, keser, pamuk iplik ve takozdur. Çözü çözmek için ilk önce boş bir alana iki demir kazık çakılmaktadır. Bu iki kazık arasındaki mesafe dokunacak olan ürünün boyuna yani çözü ipliğinin uzunluğuna göre belirlenmektedir. Sonra çözü ipliği, sekiz rakamı yapacak şekilde hareket ettirilerek kazıklara sarılmaktadır. Çözü, iplikleri çözü demirine usulüne uygun saran bir kişi ve çözü ipliğinin başlarına zincir atarak bağlama işlemini yapan diğer iki kişi olmak üzere üç kişi ile hazırlanmaktadır. Yörede bu işlem *dıdılmak* olarak adlandırılmaktadır. İstenilen çözü teli sayısına ulaşıldığında çözü çözüme işlemi tamamlanmaktadır. Daha sonra, hazırlanan çözüünün tezgâha aktarılması için iki demir çubuk çözülerin arasından geçirilmektedir. Bu demir çubuklardan biri üst leventteki yarığa yerleştirilmektedir. Aynı şekilde alt kısımdaki demir çubuk da alt leventteki yarığa yerleştirilmekte ve çözü ipliklerinin gerginlikleri ayarlanarak düzeltilmektedir. Çözü tezgâha geçirildikten sonra gücü bağlama işlemine geçilmektedir. Dokuma işlemi için gerekli olan çaprazlığı oluşturmak amacıyla, sağ taraftan başlamak üzere çözü telleri biri öne biri arkaya

birakılarak ayrılmakta ve önde kalanlar gücü tahtası üzerine usulüne uygun olarak bağlanmaktadır. Gücü tahtasına *kücü* ya da *kücü değneği* gücü bağlamaya da *kücülemek* denilmektedir. Gücü bağlama işleminden sonra çözümlerinin yarısı önde yarısı arkada kalacak şekilde gücü tahtasının üst kısmına yörede *gelen varan* olarak adlandırılan varangelen ağacı geçirilir. Dokumacılar bazen gücü tahtasını kullanmamakta, gücü bağlama işlemini 10 cm boyunda 1 cm çapında yuvarlak ahşap çubuklara çözümlerini gruplar halinde bağlayarak uygulamaktadırlar. Dokumaya başlamadan önce çözümlerini çift alınarak en az iki sıra olmak üzere atkı ipliği ile zincir örgü yapılmaktadır. Sonra üzerine birkaç cm dokumada kullanılan renklerden bir ya da birkaç renk ile çubuklar oluşturacak şekilde kilim dokuma yapılmaktadır. Bu birkaç cm'lik dokumaya *etek* adı verilmektedir. Etek örgü tamamlandıktan sonra orta zeminin dokunmasına geçilmektedir.

Sarı namazlağı olarak adlandırılan bu dokumalar çapraz zili tekniği ile dokunmaktadır. Zemin bu teknikle çeşitli renklerde dokunmuş eşkenar dörtgenlerden oluşmakta ve desenin bu görüntüsünden dolayı *kafes*, dokumanın zorluğundan dolayı da *deli zili* olarak adlandırılmaktadır. Bazılarının etek örgüsünde düz zili ve ya cicim tekniği ile oluşturulmuş motifler de bulunmaktadır. Dokuma işlemi tamamlandıktan sonra tekrar istenilen ende etek örgü yapılmaktadır. Biten dokumalar uygun saçak uzunluğu bırakılarak kesilmekte ve tezgâhtan çıkarılmaktadır. Dokumacılar tezgâhtan alınan dokumalara bitirme işlemi olarak kuru süpürme, silkeleme, saçak örme ve melik örme gibi işlemler uygulamaktadırlar.

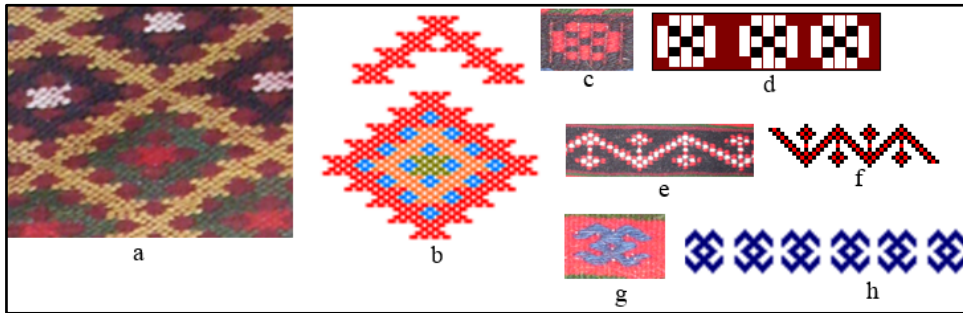
4. SARI NAMAZLAĞININ RENK MOTİF VE DESEN ÖZELLİKLERİ

Sarı namazlağıda kullanılan renkler canlı ve zengin çeşitlidir. Başta sarı ve tonları olmak üzere, kırmızı, mavi, turuncu, yeşil, siyah ve beyaz renkler bu dokumalarda sıklıkla kullanılan renklerdir. *Cingilli*, *eşek boku*, *kurbağacık (elibelinde)*, *yoz pıtrak* sık kullanılan motiflerden bazılarıdır.

Şekil 1a-b'de Seki beldesinden Ümmühan Karalar'a ait olan sarı namazlağı örneği görülmektedir.

Şekil 1a. Sarı namazlağı (deli zili) (Ümmühan Karalar, Fethiye/Seki 2010) ve b. Yüzey şeması

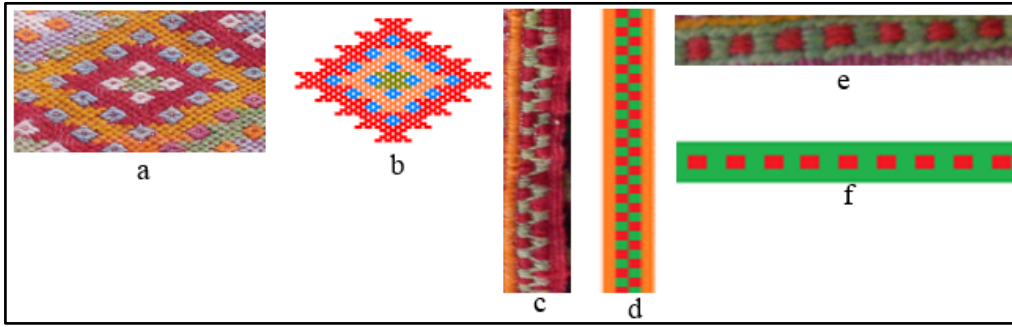
Şekil 2a-b. Deli zili (kafes) ve çizimi, c-d. Eşşek boku ve Çizimi, e-f. Cingilli ve çizimi, g-h. Kurbağacak (eli belinde) ve çizimi

1.48x2.42 m boyutlarında olan bu dokumanın atkı ve deseni oluşturan üçüncü ipliği yün, çözümlü iplikleri ise pamuktur. Yeşil, turuncu (kıvılcık sarı), mavi, kırmızı, beyaz, sarı, kahverengi ve siyah renklerde ipliklerle dokunan bu örneğin orta zeminini, *deli zili (kafes)* olarak da adlandırılan ve çapraz zili tekniği dokunan sarı eşkenar dörtgenler oluşturmaktadır ve bu eşkenar dörtgenlerin içerisi yine farklı renklerde daha küçük eşkenar dörtgenlerle doldurulmaktadır (Şekil 2a-b). Orta zemini düz zili tekniği ile dokunmuş *eşşek boku* motifleri çevrelemektedir (Şekil 2c-d). Alt ve üst dar kenarlarda renkli birkaç sıra şeritten oluşan etek örgüden sonra cicim teknikli *kurbağacak (eli belinde)* ve düz zili teknikli *cingilli* motifleri sıralanmaktadır (Şekil 2e-f, 2g-h).

Şekil 3a-b'de Kayadibi köyünden Ünzile Çelik'e ait namazlağı olarak dokunmuş bir örnek görülmektedir.

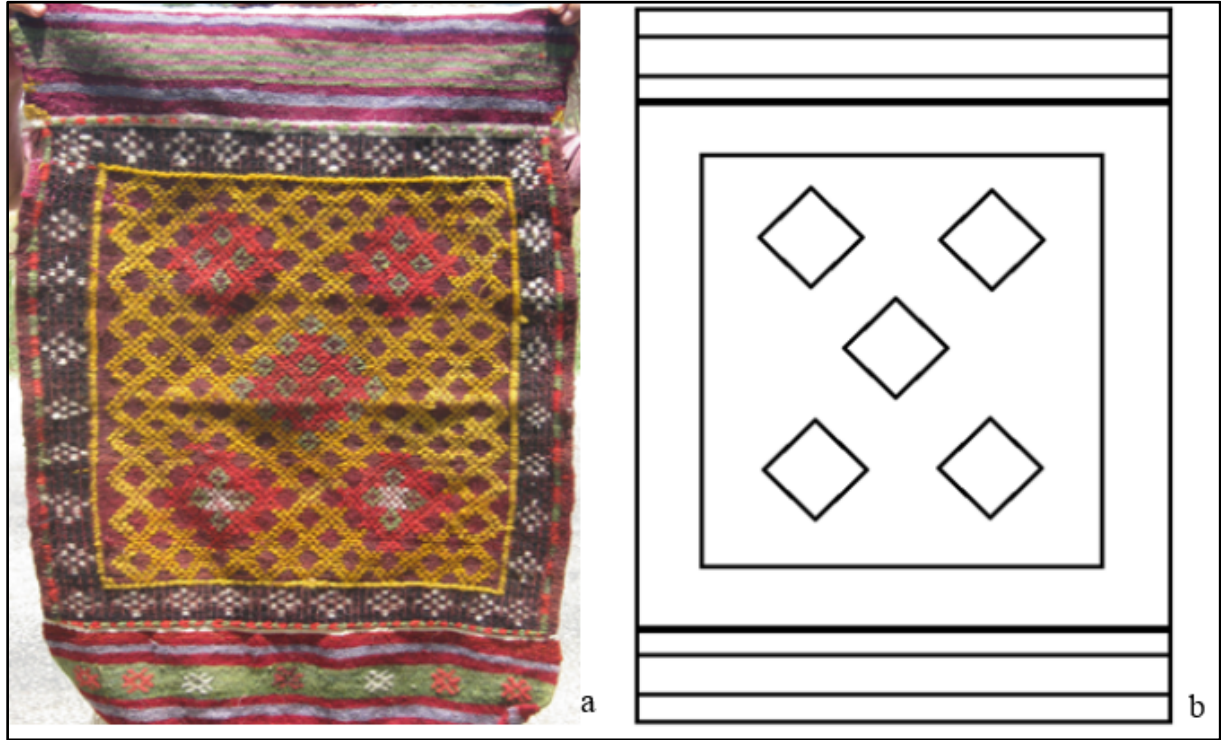
Şekil 3a. Sarı namazlağı (deli zili) (Ünzile Çelik, Fethiye/Kayadibi, 2010) ve b.Yüzey şeması

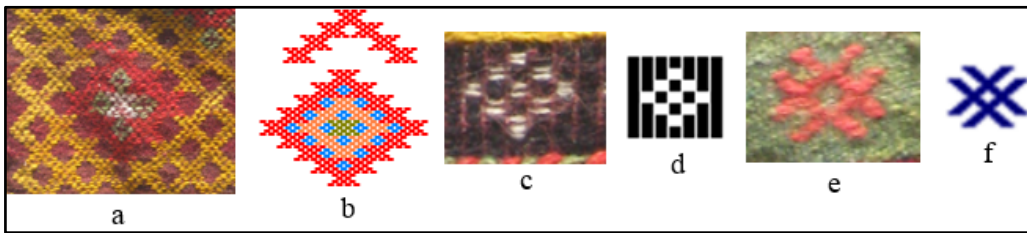
Şekil 4a-b. Deli zili (kafes) ve çizimi, c-d. Ala boncuk ve çizimi, e-f. Ala boncuk ce çizimi

0.71x0.80 m boyutlarında olan bu dokumanın atkı çözgü ve deseni oluşturan üçüncü ipliği olmak üzere tamamı yündür. Yeşil, turuncu (kınalı sarı), mavi, kırmızı ve beyaz renklerde ipliklerle dokunan bu örneğin orta zemininde çapraz zili tekniği ile oluşturulmuş *deli zili (kafes)* motifinin farklı bir varyantı görülmektedir. (Şekil 4a-b). Zemini kırmızı ve yeşil renkli, düz zili tekniği ile dokunmuş *ala boncuk* motifleri çevrelemektedir (Şekil 4c-d, 4e-f).

Şekil 5a-b'de Kayadibi köyünden Rukiye Batmaz'a ait olan namazlağı olarak dokunmuş başka bir örnek görülmektedir.

Şekil 5a. Sarı namazlağı (deli zili) (göllü namazlağı) (Rukiye Batmaz, Fethiye/ Kayadibi, 2010) ve b. Yüzey şeması

Şekil 6a-b. Deli zili (kafes) ve çizimi, c-d. Göz ve çizimi, e-f. Yoz pıtrak ve çizimi

0.63x0.98 m boyutlarında olan bu dokumanın da atkı çözgü ve deseni oluşturan üçüncü ipliği olmak üzere tamamı yündür. Yeşil, mavi, kırmızı, sarı, siyah ve beyaz renklerde ipliklerle dokunan bu örneğin orta zemininde, yine çapraz zili tekniği ile dokunan *deli zili* (*kafes*) motifi ile oluşturmuş sarı eşkenar dörtgenler ve beraberinde bu dörtgenlerin kırmızı ve yeşil renklerde dokunmuş daha büyükleri görülmektedir. (Şekil 6a-b).Kare şeklinde olan bu zemini düz zili tekniği ile dokunmuş *göz* motifleri çevrelemektedir (Şekil 6c-d). Alt ve üst

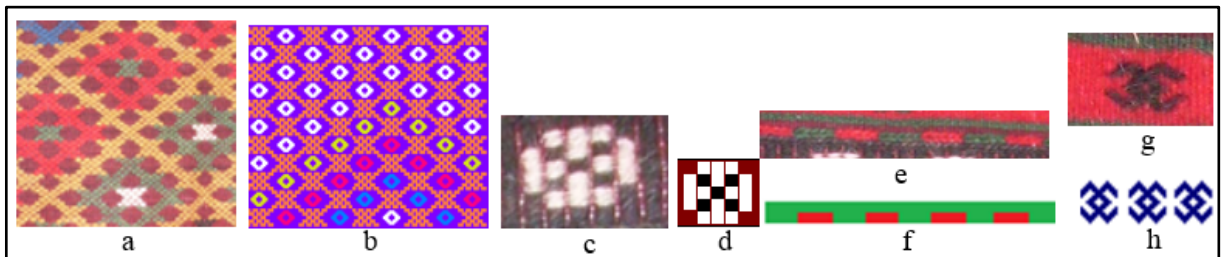

dar kenarlarda geniş bir etek örgüsü bulunmaktadır. Zeminin etek örgünün arasında göl motifi gibi durmasından dolayı bu dokuma *göllü namazlağı* olarak da adlandırılmaktadır. Etek örgünün bir tarafında cicim tekniği ile dokunmuş *yoz pıtrak* motifleri yer almaktadır (Şekil 6e-f).

Şekil 7'de Seki beldesinden Ümmühan Karalar'a ait olan namazlağı 33 yıllık bir dokumadır.

Şekil 7. Sarı namazlağı (deli zili) (Ümmühan Karalar, Fethiye/ Seki, 2010) ve yüzey şeması

Şekil 8a-b. Deli zili (kafes) ve çizimi, c-d. Eşşek boku ve çizim, e-f. Ala boncuk ve çizim, g-h. Kurbağacık (eli belinde) ve çizimi

0.82x1.21 m boyutlarında olan bu dokumanın da atkı, çözü ve deseni oluşturan üçüncü ipliği olmak üzere tamamı yündür. Yeşil, mavi, kırmızı, sarı, siyah ve beyaz renklerde ipliklerle dokunan bu örneğin orta zeminini yine *deli zili (kafes)* olarak da adlandırılan ve çapraz zili tekniği ile dokunan eşkenar dörtgenler oluşturmaktadır (Şekil 8a-b). Zemini düz zili tekniği ile dokunmuş *eşşek boku* ve *ala boncuk* motifleri çevrelemektedir (Şekil 8c-d, 8e-f). Alt ve üst dar kenarlarda yer alan etek örgüsünde ise *kurbağacak (elibelinde)* motifleri yer almaktadır (Şekil 8g-h).

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Fethiye yöresi zilileri renkleri, motifleri, desen kompozisyonları itibarıyla kendine özgü yöresel özellikler taşımaktadır. Ancak sanayi ve teknolojinin gelişmesiyle kültürel değerlerimizin hızla tükenmeye başladığı bir dönemde Fethiye yöresi düz dokumaları da bundan nasibini almış görünmektedir. Diğer dokumalarda olduğu gibi zili dokumalarda yoğun emek sarf ederek, az miktarda üretilibilmeleri ve maliyetlerinin yüksek olması nedenleriyle az dokunmaktadır.

Türk dokuma kültürünün zengin örneklerinden olan bu dokumalar tamamen kaybolmadan acil önlemler alınmalıdır. Öncelikle köylerde önemli bir uğraş olan dokumacılık, bir gelir kaynağı haline getirilmeli, profesyonel işletmecilik anlayışı içerisinde atölyelerde hem üretim kaliteli, verimli ve zevkli hale getirilmeli hem de dokumacıların örgütlenmesi sağlanmalıdır. Bir turizm cenneti olan Fethiye’de dokumaların bu özgün niteliğinden yararlanılarak hediyelik ve turistik eşyalar üretilmesi ve yöreyi ziyaret eden turistlere pazarlanması da dokumacılığın sürdürülebilirliğine önemli katkı sağlayacaktır. Aynı zamanda kadın işgücünü ve boş zamanları değerlendirme gibi işlevleri olan dokumacılık faaliyetleri bu işlevlerin gerçekleştirilmesi ile de yörenin kalkınmasına önemli katkılarda bulunacaktır.

KAYNAKÇA

ANONİM, (1983). **Yurt Ansiklopedisi, Türkiye İl İl: Dünü, Bu günü, Yarını**, Anadolu Yayıncılık, Cilt:8, İstanbul.

ANONİM, (1988). **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Cilt: 2, K-Z, Ankara.

ANONİM, (1990a). **Büyük Ansiklopedi**, Milliyet Yayınları, Cilt: 5, İstanbul.

ANONİM, (1990b). **Yeni Hayat Ansiklopedisi**, Doğan Kardeş Yayınları, Cilt:3, İstanbul.

ANONİM, (1991). **Meydan Larousse, Büyük Lügat ve Ansiklopedi**, Meydan Yayınevi, İstanbul.

ANONİM, (2009). **Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Cilt: IV, I-N, Ankara.

OĞUZ, B., (2004). "Türkiye Halkının Kültür Kökenleri", **Dokuma ve Giyim Teknikleri**, Cilt:4, Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları, İstanbul.

Kaynak Kişiler

Ümmühan KARALAR, Fethiye-Seki 2010.

Rukiye BATMAZ, Fethiye-Kayadibi, 2010.

Ünzile ÇELİK, Fethiye-Kayadibi, 2010.

Meryem BALIKÇI, Fethiye-Merkez, 2010.

Fatma MORKAYA, Fethiye-Arsa, 2010.

Hatice BOZTAŞ, Fethiye-Atlıdere, 2010.